

ekonomskog globalnog poretka, naša elita, ne samo intelektualna, uglavnom je nepatriotski orijentisana. To je zaista veliki paradoks, jer je u XIX veku srpska politička i intelektualna elita, nadahnuta idejama evropskog liberalizma, u svom javnom delovanju bila izrazito patriotski usmerena.

Na kraju, možemo reći da je cela Antonićeva knjiga, zapravo, kritička sociološka rasprava o ključnim obeležjima srpske tranzicije i bitnim temama savremenog srpskog društva. Antonićeve studije sabrane u ovoj knjizi usmerene su

na to da zainteresovanom čitaocu pruže neophodnu orijentaciju, koja mu, nema sumnje, u ovom našem dubokom moralnom posrnuću i političkom bespuću tako dugo nedostaje. Stoga se rasprave našeg autora, koje on skromno naziva skicama, mogu shvatiti kao dobar putokaz i utemeljen pokušaj samoodbrane kritičkog mišljenja o društvu čija je kriza proizvod same krize savremene teorije o društvu i povesnog sklopa za koji je i sama sociološka misao duboko saodgovorna.

MARINKO LOLIĆ

JAVNA DEJSTVA INTIMNIH PUSTOLOVINA*

Potrebno je mnogo spremne, sposobnosti za širinu i dubinu zahvata i, (ne) na kraju, hrabrosti da bi se napisalo ovakvo delo o romantizmu. Naglasak je i na „ovakvo” i na „romantizmu”. Na „romantizmu”, zato što romantizam, kao i drugi takvi termini kojima se definiše čitav jedan istorijski pokret ili orijentacija, pati od manjka mogućnosti jednostavnog određenja; zato što je on od svojih početaka konstrukt različitih reakcija i stremljenja, razumevanja i strujanja, koji mu tek u istorijskom, idejnom, pa i političkom kontekstu priskrbljuju značenje – i to, po pravilu, značenje koje, ukoliko je iole odgovor-

no, hronično dovodi u pitanje jedinstvo pojma. Naglasak je, takođe, na „ovakvo” (delo o romantizmu), zato što se može pristupiti i drugačije i zato što se obično pristupa drugačije: prigušujući, potirući razlike, redukujući složenost na nekoliko upotrebljivih fraza i likova, falsifikujući za aktuelne polemičke potrebe romantizam na jedan gest ili držanje ili dovodeći ga do kaučuk šifre u koju manje ili više proizvoljno može stati šta god da je drago ili, češće, potrebno.

Dragan Prole je neprijatelj takve i ikakve teorijske arogancije, olakih sažimanja i likvidiranja nataloženih problema ispod skrućenih pojmova, paušalnih objava koje omogućavaju, s jedne strane, sedimentiranje produktivne polifonije u udobne fraze, a s druge strane nasilna povezivanja i prilici prikladna grupisanja. Ukratko, poštovanje samosvojnosti likova filozofskog i književnog života i njihovih prelomljenih uticaja i isticaja pod krhkom ali

* Dragan Prole, *Unutrašnje inostranstvo: filozofska refleksija romantizma*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 2013.

298 odredivom kapom poetike romantizma kao „radikalne individuacije” i pokreta romantizma kao „afirmacije mnoštva u kulturnoj, društvenoj i umetničkoj sferi”, odnosno, jednog pluralnog romantizma o kojem „nije moguće govoriti u jednini”. Takav pristup zahteva, pre svega, redefinisane poslovično prihvaćene slike Herdera kao „protoromantičara”, jedne naknadne interpretacije koja ne samo da nije važila u samorazumevanju ranog romantizma u Jeni, nego je očita konstrukcija ili preadaptacija kasnijih nefilozofskih, a po svoj prilici i vanteorijskih razvrstavanja. To redefinisane bi da vrati pravo Kantovom „subjektivističkom” prelomu, uz koji je romantizam stao i koji ga je omogućio, ne bi li se preko investiranja u umetnost i razlaganja (ne)slučenih potencijala „estetizacije” i poetizovanja sveta, izveo zaključak u minucioznom srpskom slučajem i stvaralačkom ulančavanju „srpskog slučaja” u romantičarski kompleks, ulančavanja koje diferencirano i smelo ustanovljuje da povesna determinisanost dozvoljava tek da govorimo o romantizaciji one potrebe koja je bila preča i nezadovoljena: o prosvetiteljstvu koje je „romantizovano”.

Autor pomnom analizom Herderovog zaveštanja postavlja osnovu za najfinije tkanje prelomljenih uticaja njegovog „unutrašnjeg putovanja” i njegovog „povesnog pristupa” na romantizam, ali prevashodniji uticaj ostaje vezan za onaj transcendentni i kritički postupak koji obeležava Kantovo zrelo delo. Herderova *Metakritika Kritike čistog uma* svedočaštvo je ne samo kardinalnog osporavanja Kanta i njegovih nastavljača, nego i romantizma, koji se razvio na pretpostavkama njegove kritičke transcendentalne filozofije. S druge strane, romantičari koji su vlastiti udeo videli u razvijanju one subjektivnosti koja je njome inaugurisana, nisu u Herderu mogli videti neposrednog inspiratora, osećajući da svaki napad koji

iz osnova dovodi u pitanje transcendentnu filozofiju indirektno ugrožava i njihovu poziciju. Romantičarska vezanost za nemački idealizam, prevashodno za Fichteovu, a zatim i za Kantovu filozofiju, veoma rano se pokazala kao dublja i značajnija od svega onoga što su romantičari dugovali Herderu.

Užljebujući svoje izvođenje između tih složenih misaonih tokova jednog burnog razdoblja, Prole majstorski replicira recepcijama koje ga simplifikuju: „rehabilitacije” Herdera koje ističu njegove zasluge za promociju „modernistorijske i povesno-filozofske svesti” ne treba istovremeno da, starajući se oko celine Herderovog dela, slave i njegovu meta-kritiku Kanta, budući da ona nema isti „filozofski rang”, i pre bi se moglo reći da je kompromitovala i njegovu „zamisao povesnog razvoja kao duhovne geneze” iz *Ideja za filozofiju povesti čovečanstva*, koja je „do danas sačuvala svoju upozoravajuću žaoku”. Ona, pre svega, ako dobro rekonstruišemo, (treba da) funkcioniše kao protivotrov onome za šta Herder obično stoji, zahvaljujući rđavom čitanju ili nečitanju, kao amblem ili makar preteča: protivotrov samopotvrđivanju istinitosti vlastitog verovanja i destruktivne energije koja ga prati. „Osporavajući glasove koji su veličali jedinstvenost nemačke nacije, ismevajući klasicističku modu poistovećivanja sa antičkim Grcima, kritikujući sistem evropske politike zbog primene ratničke i religijske pljačke, i tražeći ono *božansko* pre svega u obrazovanju ka humanosti, Herderove knjige su ponudile čitav arsenal ideja koje i danas deluju upotrebljivo i podsticajno!”

Upotrebe i podsticaji su, međutim, (ne)očekivano preoblikovani. Iz odbacivanja hijerarhije među verama i kulturama, koje je brana svakom narcizmu koji veliča vlastitu tradiciju, izrodio se „povesni relativizam”, a iz njega „istorizam”. Prema

Proleovom mišljenju, Herderove ideje ipak „ne treba odviše olako osuđivati zbog potkopavanja povesno univerzalnih kategorija”: „Svojim relativizovanjem Herder nije ciljao na destabilizovanje opšteg, nego na rušenje agresivnih pretpostavki posebnog, na kojima su tradicionalno počivala međureligijska i međuetnička upoređivanja”. Isto tako, uvodeći pojam „narodnog duha” kao novu oznaku povesne subjektivnosti, Herder je „insistirao na decentriranju pojma povesti” i obezbedio instancu u kojoj su posredovani kultura i povest, lišavajući pritom povesno vreme, prvi put, uniformnosti – pridajući mu „formu množine” – i povezujući ga sa celokupnim iskustvom i kulturnim dostignućima koja se nasleđuju i prenose.

Prole pokazuje kako se, ne odustajući od tradicionalnog filozofskog pitanja opštosti, ono preoblikuje i ispunjava sadržajem one stvarnosti za koju pretenduje da je merodavna, sa svim implikacijama koje to ima po razumevanje filozofskog zadatka, izgleda teorije i osetljivosti pristupa. Ključni pojam na čijem se razumevanju lomi i razumevanje istorije jeste pojam tradicije, koji u njegovim kontinuiranim, diskontinuiranim, „kontinuiranim u diskontinuitetu”, pa i progresivističkim recepcijama na prelazu iz XVIII u XIX vek, autor *Unutrašnjeg inostranstva* ne samo da izlaže nijansirano i sugestivno, nego i tako da ono postaje uputno sa savremenost. Savremeno „arhivarsko” i „revizionističko” shvatanje tradicije ne može proći dobro pred Herderovim sudom koji nasleđe poima ne kao akumulaciju predaje, nego upravo kao „inspiracije za povesne promene”.

Nakon raščišćavanja „predromantičarskog” terena, autor se hvata u koštac sa još većom zbrkom u interpretacijama samog romantizma. Izljučiti njegovo značenje nemoguće je drugačije do kroz naslage mašećih tumačenja, pre svega ideologi-

zovanih levih osuda i desnog prisvajanja romantizma. Na primeru njegove političke (zlo)upotrebe, Prole modelski prepoznaje čudnu sudbinu romantizma. Uz pozivanja na upozorenja Valtera Benjamina na procese estetizacije politike i politizacije umetnosti u nemačkom nacionalsocijalizmu i sovjetskom boljševizmu, koji su se preneli i na polje kulture, on odlučno ukazuje na „prazne floskule” kojima je operisao pretežni deo sporova u vezi s romantizmom. „Umesto produktivnih uvida, prečesto smo imali posla sa otrcanim opštim mestima, koja odaju svoju ispraznost čim ih ogledamo u šarolikoj i bogatoj ponudi pojedinih romantičara. Upravo te procese možemo da imenujemo kao ključne, kada je reč o neobičnom scenariju pod kojim se odvijala *delatna povest romantizma*. Naime, recepcija romantizma nam pre pruža svedočanstvo o siromašenju i redukovanju početnih motiva nego o njihovom grananju, širenju i uslošnjanju... [R]omantizam je neobičnom brzinom i efikasnošću prilagođavan interesima koji počivaju na banalizovanju, na raznolikim vidovima usiljenog pojednostavljanja, čiji režiseri su u početku prevashodno bili istaknuti politički, a nedugo zatim i ekonomski akteri. Pitanje o moći ili nemoći romantizma se utoliko prepliće sa zadatkom da se položi račun o neuverljivim uspesima u pogledu njegovog prikladnog razumevanja. Posebno kada imamo u vidu da se u literaturi u poslednjih nekoliko decenija mogu uočiti podsticajna čitanja, koja su mnogo stroža prema tumačima romantizma nego prema samim romantičarima”. Među takva čitanja spada i Proleovo čitanje romantizma i reflektovanje njegovih simplifikujućih politikanskih i inih zakrivljenja.

Bilo da je reč o tome da se predstava „lutalice otpadnika” operiše od interpretativne obrade koja podrazumeva elemente nasilja i poveže sa „utopijom celovitog

300 čoveka”, vernom slovu i duhu romantičarske umetničke pobune protiv nedostojnih vidova ljudskosti; bilo o fragmentarnosti romantičarske forme koja je postala „kreator moderne vizije o čovekovo totalnosti”, koja počiva u ideji da je „celovito samo ono što se nalazi u neprekidnom postojanju, što je spremno na unutrašnje prekide i lomove, a ne ono što živi u spojnom, ali i statičnom identitetu celine i delova”; bilo o izvesnoj demokratizaciji „genija” koja se zbilja u pomeranju značenja tog pojma u koji se, ovako ili onako, mnogo investiralo; bilo o prefinjenom pretapanju ne samo težišta, nego i suprotstavljanja i semantičke forme „večnosti” u „beskonačnost” – uvek se radi o sjajnim zapažanjima čija se pronicljivost može meriti jedino njihovom uputnošću i inspirativnošću za analize savremenog *Zeitgeista*. To, takođe, važi za rekonstrukciju složenih kretanja ka „nesvesnom” i „neposrednosti” (potonje, doduše, u jednom „okretu od refleksivnosti ka neposrednosti”, koji se, prema Proleovoj interpretaciji, usmerava protiv kritike), koji ne što se samo pojavljuju, nego se i mitologizuju u prelomnim godinama koje obeležavaju romantičari.

Lucidnu rekonstrukciju kretanja mišljenja i delatnog iskušavanja pojmovnih orijentira između samouništenja i samostvaranja, „samouništenja kao samostvaranja”, slobode, slobode paradoksa, fragmenta, simbola, ili u njima, smenjuje obrazloženo izlaganje instaliranja i demontaža pojma „tendencija”, koji je uznapredovao do „fenomena”, opet u jednoj složenoj interakciji s pojmovima („inverznog”, udvostručenog) subjekta, refleksije i radnje, čina. Minuciozno je, pritom, locirana i ubedljivo ispraćena figura primata samosvesnog i tvoračkog subjektiviteta u njenoj upotrebi kod Fihtea i u njenom raznovrsnom nasleđu koje se, preko Kjerkegora i Marksa, proteže sve do Huserla, filozofije egzistencije i

strukturalizma. Tako se viđenje Šlegelovih (epohalnih) „tendencija” kao nečega do čega se tek valja uzdići, a ne kao nekakve datosti, u ovoj briljantnoj analizi koja do poslednje konsekvence prati domet njihovog samorazvoja, reflektuje kako na sklop „određenosti” i „neodređenosti”, status konačnog i beskonačnog, uloge tvorca i tvorevine u geografiji tendiranja, tako i na razumevanje onog „povesnog vremena [koje] uvek *kasni* za samim sobom” i one vizije umetničkog dela koja je lišena iluzija samoniklosti i samostalnosti.

Delimično se oslanjajući na dijagnoze romantizma Isaije Berlina, a delimično na odlučujućim mestima odstupajući od njih, Prole se pokazuje i kao vešt karakterolog, istoričar ideja ali i istoričar intelektualne mode, koji toliko suvereno koliko i prodorno opisuje kako je „neprilagođenost” u moralnom registru postala vrlina, a u umetničkom registru uslov mogućnosti bilo kakvog stvaralačkog iskoraka, kako je – iskazano jednom nenadmašno lepom i pogođenom sintagmom – romantičarski „otkaz ’objektivnom’ i ’istinitom’” polemički kontekstualizovan estetskim preferencijama koliko i teorijskim nasleđem i političkom dimenzijom.

Posebnu vrednost *Unutrašnjeg inostranstva* predstavlja lokalni kontekst, život ideja na prostorima na kojima je knjiga pisana, prelamanje povesnih uticaja i značaj recepcija u domaćem ambijentu. „Odjeci Herderovih ideja u dve najstarije srpske gimnazije”, u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu, otkrivaju okvire negdanjeg prosvetnog i pedagoškog rada i ponekad čudnih putanja i selekcija evropskog kulturnog glavnog toka. One pritom predstavljaju uzoran, dragocen i, na žalost, redak slučaj domaćeg istinskog arhivskog rada u oblasti filozofije, i ne samo u njoj. Prole se ne zadržava samo na načelnim presudama jednoj kulturi u nastajanju, već ilustruje osnovanost svake tvrdnje na

bibliografskoj građi studija i prevoda – ili na njihovom manjku.

Branko Radičević, Đura Jakšić, Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić, svedoci su zakasnele i hitajuće, prelomljene istorije evropskih taktova i domaćih odzvona pesničkih ali i diskurzivnih formacija, koje je tek naknadna obrada konstruisala kao diskurs o romantizmu i romantičarima, dok oni sebe, najblaže rečeno, nisu tako doživljavali. Univerzalistički doktrinarni impuls prosvetiteljstva, kao i ranog romantizma, protkao se borbom za nacionalnu emancipaciju, „idealizacijom vlastite nacije” i „denuncijacijom Evrope” i napravio je čudan ali jedinstven složaj. Motivi, vremena, povodi i sudbine povezuju i razdvajaju Jakšića i Novalisa, Zmaja i Hajnea, Kostića i Fridriha Teodora Fišera; u zaleđu stoje i Vuk i Ruvarac, i Ljubomir Nedić i Bogdan Popović, i mnogi drugi. Mimo samostalne vrednosti ovih studija o pesnicima „srpskog romantizma”, u *Unutrašnjem inostranstvu* one funkcionišu i kao jedan u delo stavljeni prikaz, sasvim romantičarski, kao da nema disciplinarnih granica duha. Više nego ijedna domaća istorijska, književnoistorijska ili

istorijskofilozofska studija, ovo refleksivno tkanje slika, takođe, društveni i pojmovni ambijent jednog jezika i mišljenja koji nastoje da se afirmišu u kolebanju i ustanovljenju na ponosnim marginama evropskih tokova druge polovine XIX i početka XX veka.

Tako se virtuosno izvođenje, kada je reč o rekonstrukciji i recepcijama Herdera, preko pomnog praćenja izmeštanja naglasaka i značenja uvek brižljivo probranih prekretničkih termina, zaključuje svojevrstnom istorijom pojmova koju prate intervali njihove tvorbe u srpskoj baštini. Možda se jedina manjkavost ovog istinskog poduhvata i istinskog postignuća sastoji u tome što je tako visoko postavilo lestvicu kako akademskih uzusa, tako i filozofske imaginacije, da se ne vidi kako bi se ona uskoro (ili kako bi se uopšte) mogla preskočiti. Stoga bi ono moglo izazvati pre paralizu nego nadahnuće kod onih koji se interesuju ne samo za romantizam, nego za filozofsku refleksiju uopšte u Srbiji. Ali tek takvim merilima se, valjda, jedna kultura i potvrđuje i, nadamo se, razvija.

PREDRAG KRSTIĆ

Uputstvo autorima i prevodiocima

Nakon stavljanja časopisa *Treći program* na listu naučnih časopisa u oblasti društvenih nauka i svrstavanja u kategoriju M51, molimo autore i prevodioce da se prilikom pripreme teksta pridržavaju sledećih uputstava:

Naučne članke domaćih autora potrebno je pre slanja redakciji opremiti apstraktom na srpskom jeziku (do 900 slovnih mesta), ključnim rečima (ne više od 5) i rezimeom na engleskom ili nekom drugom svetskom jeziku (do 2200 slovnih mesta). Prevode naučnih članaka iz inostrane periodike takođe je potrebno slati opremljene apstraktom i ključnim rečima, ali bez rezimea, dok će o opremi prevoda neobjavljenih naučnih članaka i poglavlja iz knjiga ili zbornika radova brinuti redakcija.

Prilikom citiranja, za citate u tekstu koristiti znake navoda, a za citate unutar citata apostrofe. Citate duže od dva reda treba praznom linijom odvojiti u poseban blok, bez navodnika.

Prilikom navođenja literature dosledno koristiti jedan od dva predložena sistema:

1. Navođenje literature u fusnotama numerisanim arapskim brojevima. Bibliografska jedinica za knjige treba da sadrži: ime (ili inicijal imena) i prezime autora, naslov (obeležiti italicom), naziv izdavača, mesto izdanja, godinu i broj stranice/a (bez skraćenice „str.“). Na primer: Marc Augé, *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity (Cultural Studies)*, Verso, Paris, 1995, 23–24.

Tekst/poglavlje u zborniku radova treba da sadrži: ime (ili inicijal imena) i prezime autora, naslov, ime urednika, naslov (obeležiti italicom), naziv izdavača, mesto izdanja, godinu i broj stranice/a. Na primer: Russell Hardin, Public Choice versus Democracy, u D. Copp, J. Hampton i J. E. Roemer (ur.), *The Idea of Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, 157–173.

Članak u časopisu treba da sadrži: ime (ili inicijal imena) i prezime autora, naslov članka, naziv časopisa (obeležiti italicom), godište (ako ima) i broj časopisa, mesto izdanja časopisa (ukoliko je potrebno), godinu izdanja i broj stranice/a. Na primer: Ž. Lakan, Etika psihoanalize, *Theoria*, 1–2, 1986, 13. Ili: Grem Garard, Prosvetiteljstvo i njegovi neprijatelji, *Treći program*, 133–134, I–II, Beograd 2007, 17.

2. U slučaju navođenja literature u samom tekstu potrebno je u zagradi navesti prezime autora, godinu izdanja i broj stranice, na primer: (Lakan 1986: 13). Ukoliko se referiše na više dela istog autora, godine izdanja treba razdvojiti zarezima (Lakan 1986: 13, 1992: 55), a ukoliko se na istom mestu poziva na više autora razdvajanje vršiti tačkom i zarezom (Lakan 1986: 13; Hardin 1993). Ako je ime autora već pomenuto u rečenici, navodi se samo godina i broj stranice (1986: 13).

U ovoj vrsti navođenja bibliografske jedinica u spisku literature treba pisati na sledeći način:

Knjiga: prezime i ime (ili inicijal imena) autora, godinu izdanja, naslov (u italiku), mesto izdanja i naziv izdavača. Na primer: Augé, Marc. 1995. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity (Cultural Studies)*. Paris:Verso.

Tekst/poglavlje u zborniku radova: prezime i ime (ili inicijal imena) autora, godinu izdanja, naslov, teksta, ime urednika zbornika, naslov zbornika (u italiku), mesto izdanja, naziv izdavača i broj stranica. Na primer: Hardin, Russell. 1993. Public Choice versus Democracy. U: D. Copp, J. Hampton i J. E. Roemer (ur.), *The Idea of Democracy*. Cambridge: Cambridge Univesity Press, 157–173.

Članak u časopisu: prezime i ime (ili inicijal imena) autora, godinu izdanja, naslov, naziv časopisa (u italiku), godište (ako ima) i broj časopisa, mesto izdanja (ako je potrebno), broj stranica. Na primer: Lakan, Ž. 1986. Etika psihoanalize. *Theoria*, 1–2: 3–25. Ili: Garard, Gream. 2007. Prosvetiteljstvo i njegovi neprijatelji. *Treći program*, 133–134 (I–II): 9–28.

Spisak literature treba sastaviti po abecednom redu uzimajući u obzir prvo slovo prezimena autora.

TREĆI PROGRAM

Broj 159–160, LETO–JESEN 2013

Glavni i odgovorni urednik: mr Predrag Šarčević

Redakcija časopisa: dr Petar Bojanić, dr Slobodan Samardžić, dr Karel Turza

Redakcija Trećeg programa Radio Beograda: Jovan Despotović, Vladimir Jovanović, Sanja Kunjadić, Svetlana Matović, Tanja Mijović, dr Ivan Milenković, Ivana Neimarević, Olivera Nušić, Ksenija Stevanović, Đura Vojnović

Operativni urednik: Dušan Časić

Spiker: Marica Milčanović Jovanović

Sekretarijat: Ksenija Vučićević, Ivana Petraš, Ljiljana Cekić

Lektura i korektura: Milka Canić, Tanja Milosavljević

Likovno rešenje: Bole Miloradović

Izdavač: RDU Radio-televizija Srbije

Adresa redakcije: Treći program Radio Beograda, 11000 Beograd, Hilendarska 2. Telefoni: 32 44 322, 32 42 648, 32 24 623, 32 47 157, centrala Radio Beograda 324 88 88, lokali: 265, 165, 109, 334, 156, 263

e mail: radiobg3@rts.rs

web site: <http://www.rts.rs>; <http://www.radiobeograd.rs>

Žiro račun: 170-0000301031626-65, RDU Radio-televizija Srbije, Beograd, Takovska 10 (za časopis *Treći program*)

Štampa: Štamparija RTS, Beograd

Štampanje završeno juna 2015. godine

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

08

TREĆI PROGRAM / glavni i odgovorni urednik
Predrag Šarčević. – God. 1. br. 1 (juli 1969) – . –
Beograd : Radio-televizija Srbije, 1969–
(Beograd : štamparija RTS). – 24 cm

Tromesečno

ISSN 0564–7010 = Treći program – Radio Beograd
COBISS.SR–ID 3311106
